

Світлана ЛЕНСЬКА,
*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
м. Полтава, Україна*

СИМВОЛІКА ОБРАЗУ СІЛЬСЬКОЇ ХАТИ В РОМАНІ «СВЯТО ОСТАННЬОГО МЛИВА» ФЕОДОСІЯ РОГОВОГО

Творчість Феодосія Рогового (1925–1992), лавреата Національної премії імені Тараса Шевченка, талановитого прозаїка і журналіста, належить до кращих здобутків української літератури ХХ століття. Однак довгий час вона перебувала поза увагою широкого читацького загалу. Причиною такої штучної ізоляції була болюча правда, з великою мистецькою силою виражена в романах та новелах, про руйнацію споконвічних національних звичаїв, про втрату надбань національної історії, про розрив між минулим і майбутнім.

У романі «Свято останнього млива» автор колоритно описав історію посульського села Мокловоди, трагедію його знищення внаслідок реалізації масштабного індустріального проєкту – будівництва Кременчуцького водосховища. Через образи мешканців Мокловодів письменник реконструював національну історію ХХ століття, згадав драматичні події примусової колективізації, Другої світової війни, повоєнних десятиліть.

Із нечисленних інтерв'ю з письменником дізнаємося, що під назвою Мокловоди він представив рідну Пугачівку – хутір у Градизькому районі на Полтавщині, де зростав і куди повертався думками. Ф. Роговий із боєм говорив про примусове переселення українських сіл та хуторів, що мали стати дном Кременчуцького водосховища, як про національну трагедію. І справа тут не лише в сотнях гектарів занапащеної полтавській родючій землі, у втраті прекрасних пейзажів, а в свідомому знищенні національної історії – під затоплення підпало старовинне містечко-фортеця Воїнь, згадуване в літописах ще з ХІ століття. За словами І. Дзюби, Ф. Роговий був одним з небагатьох

митців, хто намагався розповісти про страшні моральні наслідки цих дій: «Затоплено й знищено не просто сто тисяч гектарів родючих земель і розкішних луків, мальовничі плавні, – вигублено десятки стародавніх сіл серцевинної України, де дихала родова пам'ять і національні традиції; завдано тяжкої кривди ста тисячам селян-виселенців. Це була глуха, безмовна трагедія, похована за пропагандистською завісою гасел про дешеву електроенергію, піднесення економіки, поліпшення побуту селян, яких переселяють у кращі будинки і умовини... Цю трагедію, житейськими і духовними масштабами співмірну з Чорнобилем, було замовчано і забуто, забутою вона залишається й нині...» [1].

«Перелік втрат від подніпровських штучних водоймищ становитиме колись не один том з історії нашої безгосподарності, відчуватиме не одне покоління після нас», – пророчо провістив автор [3]. Для кожного з десятків описаних у романі мокловодівців переселення стало особистою трагедією.

Роман «Свято останнього млива» належить до «густонаселених»: Ф. Роговий майстерно творить колоритні й впізнавані характери українських селян. Олена Кабачківна, її мати Оксана, Сидір Охмала, Прокіп Лядовський, Санько Машталір, Василю з його Василиною, Протасій, дід Лук'ян і баба Руся, багато інших старих та молодих мокловодівців невіддільні від свого села. Вони різні, але об'єднує їх спільна драма – вимушене переселення, прощання з рідною оселею, знищеною бездушними бульдозерами. Мокловодівці століття жили над Сулою, рибалили, потерпали від весняних повеней, але ніколи не нарікали. Вода давала їм життя. Тому особливо гіркими словами описує автор переселення посульців у безводні степи.

Непоказні сільські хати в Мокловодах постають не лише в побутовому вимірі, як місце, де народжувались і вмирали, жили, раділи і печалилися покоління сімей. Хата перетворюється на багатозначний культурний символ – вона втілює мікрокосмос українського буття, у якому відбито соціальні, історичні, культурні та екзистенційні смисли буття селянина.

У романі «Свято останнього млива» Ф. Рогового традиційна українська хата зображена незвично: читач не подибує детальних реалістичних описів хатнього начиння, інтер'єрних деталей помешкань мокловодівців. Однак письменник робить акцент на відкритості простору як відображенню відкритості душ своїх героїв. Наприклад, стара Охмалиха не боялася злодіїв, пускала в хату будь-кого, хто потребував прихистку: «Зате не лякалася жодних подорожніх людей. Глупої ночі на перших стук у шибку вона виходила надвір і впускала кого-будь до хати – перекупку, лірника, циганку, міняйла, злодія, навіть втеклих з тюрми, що сюди прибивалися понаддніпровськими хащами, – мокловодівська глушня, куди рідко хто й заїжджав, ставала для них надійним захистком, а Охмалівська хата – тимчасовим пристанищем» [2, с. 33].

У творі виразно виписаний культурологічний аспект – хата Охмалів зображена як своєрідний культовий осередок: молодь збирається на досвітки, гуртом забезпечується паливо, у хаті лунають співи, сміх, тобто хата виконує різні функції – і побутову, і водночас культово-символічну, адже досвітки – прадавні звичаї поєднання розваг та праці. «Хлопці тайкома носили з дому плитки гною або на санчатах привозили хмизу, щоб натопити в хаті, крали в матерів олію або мінтуси, коли гуляли в складчину. Слоїк гасу, щоб потім вставит в нього гнота з сукнини, – при тому сліпачку, що маячив обов'язково на опічку, дівчата прихватками навіть вишивали рушники, плели кружева, а дехто приходив і на поправки» [2, с. 37].

Письменник звертає увагу на незвичну деталь: на покуті в хаті Охмалів стояла кобза: «Ікон в Охмалівській хаті не було ніколи – висіла на мідних ланцюжках лампадка та недавно стала під нею в жовтогарячому присмерку кобза. Те, очевидно, й мали старі Охмали за святість, бо не садовили туди в празники навіть рідних» [2, с. 38]. Традиційно кобзарі відігравали винятково важливу роль у духовному осерді українців, тому шанобливе ставлення до інструменту вказує на вірність персонажів народним звичаям. Цей інструмент потрапив у руки до Сидора за трагічних обставин – біля його криниці помер

невідомий, а кобза перейшла до Охмали. Він рідко брав до рук кобзу, але в ті моменти, коли творив музику, співав старовинну пісню.

Через деталі інтер'єру Ф. Роговий передає ціннісні уявлення селян: пошанування предків, сакральність праці, повагу до землі. У романі хата символізує культурне осердя, яке безжально руйнується владою. У простій селянській хаті, де є піч, рушники, покуття, формується національна ідентичність і передається культурний код від покоління до покоління. Саме тому мокловодівці зібралися на свято останнього млива на відкритому просторі, на Калиновому кладовищі. Ця локація символізує зв'язок між поколіннями (минуле / сучасне), а назва актуалізує в читача низку асоціацій з образом калини.

У прощальній промові Прокопа Лядовського сходяться в єдиний вузол кілька семантичних смислів: поруйновані хати мокловодівців символізують історичну долю українського села, коли його мешканців примусово виселяли під час колективізації, знищували в полум'ї війн, але вони продовжували відроджуватись і зберігати пам'ять роду, зв'язок між поколіннями, відчуття коріння: «Завтра ми полишаємо свої печища, свої колодязі, в яких найсмачніші води в світі, сходимо з натоптаних стежок і протоптів, тобто переселяємось на новинні землі шукати нові життєві орієнтири. Ми йдемо звідси не впорожні, але навантажені, крім маєтності, думками, бажаннями й звичаями – не зречемося себе і своїх помислів. Тримаймося купи – не втомимось, люди, в дорозі, не знечулимось одне до одного, не розгубимось перед невідомістю, в яку рушаємо. Наші невідмовні руки збудують нове село з електрикою, з новим іменем. Поставимо хати з світлицями, розкішні, зручні. Втопчемо нові стежки, простелемо дороги. Позначимо для дітей наших новинні напрямки-протопти, але скрізь і довічно будемо шанувати наш покін і наші звичаї. Будемо громадянами землі, що нас народила, яку так ми криваво й слізно боронили, за яку посивіли – вона в нас одна, як у цілому році весна...» [2, с. 225].

Хата в романі Ф. Рогового набуває екзистенційного виміру: вона уособлює для кожного персонажа простір безпеки і наповнює його життя

сенсом. Людина відчуває себе справжнім. Водночас вона стає місцем глибоких духовних переживань, символом втрат, самотності, очікування смерті. Саме через цей образ письменник передає екзистенційну кризу, що полягає в розриві між людиною і світом, втрату духовної опори, відчуження.

Отже, у романі Ф. Рогового «Свято останнього млива» образ хати має кілька рівнів узагальнення: це мікрокосм, в якому відбито історичну долю української нації, водночас це культурний код, що символізує духовні пошуки людини. Тобто хата стає макрокосмом, своєрідною моделлю всесвіту, що відбиває трагічні й величні сторінки духовного буття українців.

Список використаних джерел

1. Антипович (Дениско) А. Заповіт Феодосія Рогового: бути незламним сином України в усьому і скрізь! *Зоря Полтавщини*. 2022. 01.04. <http://zorya.poltava.ua/zapovit-feodosija-rogovogo-buti-nezlamnim-sinom-ukraini-v-usomu-i-skriz/> (дата звернення: 20.09.2025).
2. Роговий Ф. Свято останнього млива : романи / упоряд. та післямова Ю. Ф. Рогового; передм. І. М. Дзюби. Київ : Пульсари, 2015. 672 с. («Бібліотека Шевченківського комітету»).
3. Феодосій Роговий: «Слава добротворній людині, а вже тоді – всьому нею твореному» (1988). *Літературна газета*. 2015. 09 грудня. <https://litgazeta.com.ua/interviews/feodosij-rogovyj-slava-dobrotvornij-lyudyni-a-vzhe-todi-vsomu-neyu-tvorenomu/> (дата звернення: 20.09.2025).